

UOT: 336.74; 336.748.12

JEL: P24

ƏLİYEV R.M., i.ü.f.d.

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, a.e.i.

E-mail: ramil-turkel@mail.ru

MƏMMƏD-Zadə E.E., i.ü.f.d., dos.

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, a.e.i.

E-mail: e_mamedzade@mail.ru

ŞƏFİZADƏ E.R., i.ü.f.d.

BDU Tətbiqi Riyaziyyat İnstitutu

E-mail: elnure_sh@mail.ru

ƏLİYEV A.M.

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, e.i.

E-mail: azar.azer.mamedov@mail.ru

HÜSEYNOV C.P.

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, e.i.

E-mail: ceyhun_huseynov@hotmail.com

BÜDCƏ GƏLİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ DEVALVASIYANIN ROLU

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında büdcə gəlirlərinin qiymətləndirilməsində devalvasiyanın rolu qiymətləndirilmişdir. Belə bir münasibətlərin idarə olunması üçün iqtisadi fəaliyyətin istisnasız olaraq bütün sahələrində, o cümlədən gömrük sistemində müasir vəziyyət təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *büdcə, gəlirlər, devalvasiya, valyuta və pul vəsaitləri.*

GİRİŞ

Müasir iqtisadi şəraitdə dövlət quruluşundan asılı olaraq dövlət büdcəsi dövlət gəlirlərinin ümumi plan üzrə yığılmasının bütün növ dövlət xərclərinin örtülməsinə istifadəsi başa düşülür. Buradan da söyləmək olar ki, dövlət büdcəsi strukturca iki hissədən – gəlirlər və xərclər bölməsindən ibarətdir.

Təbii ki, hər bir dövlət öz iqtisadiyyatını sabitləşdirmək, onu inkişaf etdirmək, sosial-mədəni tədbirləri həyata keçirmək, ölkənin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirmək və digər dövlət ehtiyaclarını ödəmək üçün kifayət qədər mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fonduna malik olmalıdır. Məhz buna görə də, cəmiyyətdə yaradılan xalis gəlirin müəyyən hissəsi dövlət büdcəsində cəmləşdirilir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının da dövlət quruculuğunda səmərəli büdcə sisteminin mühüm yeri vardır. Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti cənab İlham Əliyevin apardığı iqtisadi islahatların bünövrəsində ölkənin məhsuldar qüvvələrinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi, geniş təkrar istehsalın pul vəsaiti ilə təmin edilməsi, respublikanın müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi üçün büdcə vəsaiti ilə milli gəliri istehsal və qeyri-istehsal sferaları, respublikanın iqtisadi rayonları arasında bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi durur. Milli gəlirin dövlət büdcəsində cəmləşdirilməsinin nisbətləri hər bir şəraitdə dövlətin yerinə yetirdiyi vəzifələrdən asılı olur.

Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında da büdcə gəlirlərinin tərkibi, pul vəsaitlərinin büdcəyə səfərbərliyə alınma formaları təsərrüfatçılıq sistemi və metodlarından, habelə dövlətin qarşısında duran iqtisadi vəzifələrdən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Büdcə gəlirləri bir tərəfdən ÜDM-un dəyəri-

nin geniş təkrar istehsal prosesinin müxtəlif iştirakçıları arasında bölgüsünün nəticəsi kimi, digər tərəfdən isə dövlətin əlində cəmləşdirilmiş dəyərin sonrakı bölgüsünün obyektı kimi çıxış edir. Ölkənin dövlət quruluşundan asılı olaraq büdcə gəlirləri mərkəzi (dövlət) büdcənin və yerli büdcələrin gəlirlərini təşkil edir.

Sovetlər İttifaqının dağılması ilə müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycanın müstəqilliyini əbədləşdirməsi üçün qarşısında həll etməli olduğu böyük problemlər var idi. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra onun qorunub saxlanması əldə edilməsindən qat-qat ağır və mürəkkəb idi. İqtisadiyyatın bütün sahələrində ümumi balans pozulmuş, dövlət büdcəsinin böyük bir hissəsinin müharibə üçün xərclənməsi, torpaqlarının 20%-i işğal edilərək 1 milyondan çox əhalinin qaçqın vəziyyətinə düşməsi, xarici sərmayənin ölkə iqtisadiyyatına çəkilə bilməməsi və özəlləşdirmənin sənaye sektorunda faktiki olaraq başladılma bilməməsi kimi çatışmazlıqlar dövlət büdcəsinin yaradılmasına ciddi təsir göstərirdi. Lakin, dövlətimiz tərəfindən aparılan uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində ölkəmizdə uğurlu büdcə siyasəti həyata keçirildi. Həyata keçirilən səmərəli dövlət büdcə siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə sıx bağlıdır, büdcə gəlirinin böyük hissəsi, o cümlədən mühüm mənbələri və xərclər istiqaməti ölkənin bu sahədəki siyasəti ilə müəyyən olur.

Təbii ki, ilkin dövrdə büdcənin gəlirləri əsasən ölkənin təbii ehtiyatlarının istismarı və istifadəsinin əldə edilməsi hesabına həyata keçirilmişdir. Bu zaman ölkə iqtisadiyyatına təkanverici qüvvə kimi xarici investisiya qoyuluşlarını və ixrac gəlirlərinin ən çox olduğu karbohidrogen sektorunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. 2010-cu ilədək ölkəmizdə büdcə gəlirlərinin əsasını neft gəlirlərindən daxilolmalar təşkil edirdi. Statistika nəzər yetirsək görürük ki, sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə həyata keçirilən islahatlar dövlət büdcəsində gəlirlərin ildən-ildə artması və 1990-cı illərin əvvəlində yüksək olan büdcə kəsirinin 1995-ci ildən etibarən azalmağa başlamasına səbəb olmuşdur. 1994-cü ildə ÜDM-nin 9.4%-nə bərabər olan büdcə kəsiri 1999-cu ildə ÜDM-nin 2.4%-nə, 2000-ci ildə isə 1%-nə bərabər olmuşdur. 2001-ci ildən büdcə kəsiri azalmağa başlamış, 2017-2018-ci illərdə isə büdcə proffit verməyə başlamışdır. Büdcə

gəlirləri ilə yanaşı, büdcə xərcləri də ildən-ildə artmaqdadır.

Yuxarıda baxılan bütün bu iqtisadi məsələlərə əsasən müəlliflər tərəfindən ölkədə diversifikasiyalı iqtisadiyyatın büdcə gəlirlərinə təsiri təhlil edilmişdir. Büdcə gəlirlərinin bir sektordan asılılığının qarşısının alınmasının, bu istiqamətdə vergi daxilolmalarının və gömrük tariflərinin rolu dəyərləndirilməyə çalışılmışdır.

Dövlət büdcəsinin təsnifatı

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasında da Dövlət büdcəsi gəlirlərinin təsnifatı müxtəlif səviyyəli büdcələrin gəlirlərinin qruplaşmasını təşkil edir və həmin səviyyəli büdcələrin gəlirlərinin formalaşması mənbəyini müəyyən edən qanunvericilik aktlarına əsaslanır. Büdcənin gəlirlər bölməsi onların mənbələri və alınması qruplarına görə konkret gəlir növlərini birləşdirir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının büdcə gəlirlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

1. Vergilərdən daxilolmalar;
2. Vergi olmayan gəlirlərə inzibati tədiyyələr və rüsumlar, cərimə və sanksiyalar və vergi olmayan sair daxilolmalar aiddir;
3. Rəsmi qaydada alınan vəsaitlərə xaricdən, digər səviyyəli büdcələrdən alınan kreditlər və transferlər aid edilir.

Yuxarıda söylənilən əsasında söyləmək olar ki, büdcə gəlirləri dövlətin funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləridir. Onlar pul vəsaitləri fondlarının formalaşması prosesində dövlətlə hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranmış iqtisadi münasibətləri əks etdirir və müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Büdcə gəlirləri vergili və qeyri-vergili gəlirlərə bölünür.

Vergilər dövlət büdcəsi gəlirlərinin əsas mənbəyidir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq respublikamızda aşağıdakı vergilər müəyyən edilmişdir:

- dövlət vergiləri;
- Muxtar Respublika vergiləri;
- yerli vergilər (fiziki şəxslərin əmlak vergisi, fiziki şəxslərin torpaq vergisi, bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin mənfəət vergisi, yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi).

Vergilər cəmiyyət üzvləri arasında gəlirlərin yenidən bölgüsü vasitəsidir və gəlirlər üzrə bərabərsizliyin azaldılması məqsədi daşıyır. Müasir vergi sistemi sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla bazar münasibətləri tələblərinə əsaslanır. Vergi sistemi büdcə

gəlirlərinin yığılmasını təmin edir, əhalinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirlərinin formalaşması və yenidən bölgüsü xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bütövlükdə və təsərrüfatın ayrı-ayrı sahələrində istehsalın və istehlakın tənzimlənməsi üçün şərait yaradır.

Sxem 1.

Mənbə: Müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Vergilər aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

➤ fiskal funksiya-dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsini təmin etmək üçün ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin dövlət büdcəsinə cəlb edilməsidir.

➤ bölgü funksiyası-gəlirin əhalinin ayrı-ayrı kateqoriyaları arasında yenidən bölgüsündən ibarətdir.

➤ nəzarət funksiyası vasitəsilə dövlət tərəfindən müəssisələrin və vətəndaşların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət həyata keçirilir.

➤ tənzimləyici funksiya vasitəsilə vergilər, təkrar istehsal prosesinə onun sürətini stimullaşdırmaq və ya ləngitməklə təsir göstərir, kapital yığılmasını gücləndirir.

2014-2018-ci illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının tətbiqi sayəsində simasını dəyişən bölgələrimiz müasirləşməklə ölkə iqtisadiyyatının güclənməsində də önəmli rol oynayır. Dünyada hələ də davam edən iqtisadi və maliyyə böhranından daha az itki ilə çıxmağı şərtləndirən islahatların tətbiqi ilə yeni sənaye, emal müəssisələri, minlərlə iş yeri yaradılır, iqtisadi zonalar təşkil olunur, rayonlar üzrə ixtisaslaşma prosesi müsbət nəticələrini göstərir.

Qazanılan uğurlar ilk növbədə valyuta ehtiyatlarını artırır ki, bu da maliyyə imkanlarını, ölkənin iqtisadi müstəqilliyini möhkəmləndirən amildir.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlərin həlli istiqamətində dövlətimiz tərəfindən lazımi iqtisadi islahatlar həyata keçirilir. Bu dinamik inkişaf beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında da nümunə kimi qeyd olunur.

Yerlərdə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi, beynəlxalq səviyyədə tanınan rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü məhsul istehsal edən sənaye müəssisələrinin müasirləşməsi ölkədə vergi daxilolmalarına və gömrük rüsumlarına imkan yaradacaqdır. Son olaraq bu iqtisadi artım dövlət büdcəsində öz əksini tapacaqdır. Qarşıdakı hədəflər isə daha mükəmməl və əhatəlidir. Azərbaycanın gələcək inkişaf perspektivlərini “Qeyri-neft ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sənəddə 2016-2020-ci illəri əhatə edən strateji yol xəritələri, həmin dövr üçün tədbirlər planı, 2025-ci ilədək hədəflər, perspektivlər də əksini tapır. İqtisadi islahatlar paketi çərçivəsində biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayının azaldılması, sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə verilən icazələrin sayının təqribən 330-dan 87-yə

endirilməsi ilə bağlı qərarların hər biri özlüyündə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsir göstərə biləcək qədər zəruri və əhəmiyyətlidir.

İlk olaraq müəlliflər tərəfindən dövlət büdcəsinin gəlirlərində gömrük daxilolmaları, vergi və digər ödənişlər daxilolmalara baxılmışdır.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında yuxarıda verilmiş iqtisadi göstəricilərin statistikasını 2007-2017-ci illər intervalında tədqiq edilmişdir (bax cədvəl 1).

Cədvəl 1

İllər	Büdcə gəlirləri, min man	büdcə gömrük daxilolmaları, min man	vergi və digər ödənişlər daxilolmaları, min man	büdcəyə ayrılmalar, min man	vergilərin büdcə gəlirlərində payı, %	gömrüyün payı, %	neft fondunun payı, %
2007	6086190	772012.46	4549259.00	585000	0.747472	0.126847	0.096119
2008	10774234.1	1110373.9	5746565.80	3800000	0.533362	0.103058	0.352693
2009	10503858.8	1112722.8	4113400.00	4915000	0.391608	0.105935	0.467923
2010	11765900	1101727.4	4292800.00	5915000	0.364851	0.093637	0.502724
2011	15397500	1141528.49	5475062.00	9000000	0.355581	0.074137	0.58451
2012	17416500	1208348.77	6025366.50	9905000	0.345957	0.06938	0.568714
2013	19143500	1383246.67	6663633.40	11350000	0.348089	0.072257	0.592891
2014	18709000	1510759.05	7113622.40	9337000	0.380225	0.08075	0.499065
2015	17784500	1591907.43	7118196.70	8130000	0.400247	0.089511	0.45714
2016	17751300	2291665.72	7015165.40	7615000	0.395192	0.129098	0.428983
2017	17538000	2608779.61	6971679.60	6100000	0.397519	0.14875	0.347816

Mənbə: www.state.gov.az

Büdcə gəlirlərinin büdcə gömrük daxilolmaları, vergi və digər ödənişlər daxilolmaları, büdcəyə ayrımalardan asılılığına baxaq. Bu asılılığı aşağıdakı şəkildə axtaracağıq:

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 \quad (1)$$

Burada,

y-Büdcə gəlirlərini;

x_1 - büdcə gömrük daxilolmalarını;

x_2 - vergi və digər ödənişlər daxilolmaları;

x_3 -büdcəyə ayrımalardır.

Bu statistik göstəricilər EWIEVS proqramlar paketində işlənmiş və aşağıdakı nəticələr alınmışdır (cədvəl 2):

Cədvəl 2

Dependent Variable: y Method: Least Squares Date: 11/07/18 Time: 13:40 Sample (adjusted): 2007 2016 Included observations: 10 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	1.105940	0.189347	5.840799	0.0006
X2	1.040440	0.072550	14.34110	0.0000
X3	0.951245	0.031056	30.62984	0.0000
R-squared	0.995723	Mean dependent var		1051010.
Adjusted R-squared	0.994501	S.D. dependent var		2154909.
S.E. of regression	159799.9	Akaike info criterion		27.04456
Sum squared resid	1.79E+11	Schwarz criterion		27.13533
Log likelihood	-132.2228	Hannan-Quinn criter.		26.94498
Durbin-Watson stat	2.019095			

Cədvəl 2-dəki xarakteristikalarından göründüyü kimi model adekvatdır.

NƏTİCƏ

Bu nəticələr əsasında büdcə gəlirlərinin büdcə gömrük daxilolmaları, vergi və digər ödənişlər daxilolmalar, büdcəyə ayırmalardan asılılığını əks etdirən model aşağıdakı şəkildə olacaqdır:

$$Y = 1.10594021949 * X1 + 1.04044025852 * X2 + 0.951244601591 * X3$$

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında aşağıdakı nəticələri əldə etmiş olarıq:

➤ büdcə gömrük daxilolmaları artım 1 vahid olduqda, büdcə gəlirlərində artım 1.1059 vahid olur;

➤ vergi və digər ödənişlər daxilolmalarında artım 1 vahid olduqda, büdcə gəlirlərində artım 1.04 vahid olur;

➤ büdcəyə ayırmalarda artım 1 vahid olduqda, büdcə gəlirlərində artım 0.95 vahid olur.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1.M.M. Sadıqov. “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı 2003

2.N.N.Xudiyev. “Sığorta işi: sığortaçının maliyyə potensialı və sığorta resurslarının idarəedilməsi”. Bakı, 2003.

3.B.A.Xankişiyev. “Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat”, Bakı 2012.

4.“Maliyyənin əsasları”. V.Zeynalov, Bakı 2008.

5.”Maliyyə (suallar və cavablar)” V.Z.Zeynalov, Bakı 2010.

6.Балабанов А.И., Балабанов А.Т. Финансы.- СПб: Изд-во «Питер».-2000.

7.Финансы: учебник/ под редакцией М.В. Романовского, Б.М. Сабанти.- М.: «Перспектива».

8.Финансы: учебник для вузов/ под редакцией проф. Дробозиной.- М.: ЮНИТИ.- 2000.

Алиев Р.М., к.э.н.

Институт экономики НАНА

E-mail ramil-turkel@mail.ru

Мамед-заде Э.Е., к.э.н., доцент,

Институт экономики НАНА.

E-mail e_mamedzade@mail.ru

Шафизаде Е.Р., к.э.н.

БГУ Институт прикладной математики

E-mail elnure_sh@mail.ru

Алиев А.М.

Институт экономики НАНА

E-mail azer.azer.mamedov@mail.ru

Гусейнов С.П.

Институт экономики НАНА

E-mail ceyhun_huseynov@hotmail.com

Роль девальвации в оценке доходов бюджета**Резюме**

В статье оценивается роль девальвации в оценке доходов бюджета в Азербайджанской Республике. Управление такими отношениями было проанализировано во всех сферах экономической деятельности, включая текущее состояние таможенной системы.

Ключевые слова: бюджет, доход, девальвация, валюта и деньги.

Aliiev R.M., Ph.D.

Institute of Economics of ANAS

E-mail ramil-turkel@mail.ru

Mamed-zade E.E., Ph.D., associate professor,

Institute of Economics of ANAS

E-mail e_mamedzade@mail.ru

Shafizade E.R., Ph.D.

BSU Institute of Applied Mathematics

E-mail elnure_sh@mail.ru

Aliyev A.M.

Institute of Economics of ANAS, researcher

E-mail azer.azer.mamedov@mail.ru

Guseynov J.P.

Institute of Economics of ANAS, researcher

E-mail ceyhun_huseynov@hotmail.com

The role of devaluation in estimating budget revenues

Summary

The article assesses the role of devaluation in the assessment of budget revenues in the Republic of Azerbaijan. The management of such relations was analyzed in all areas of economic activity, including the current state of the customs system.

Keywords: budget, income, devaluation, currency and money.

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımını ilə yerinə yetirilmişdir. (Qrant №EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/56/5)

Daxil olub: 12.09.2018

Rəy verib: AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “Maliyyə, pul-kredit siyasəti” şöbəsinin əməkdaşı i.ü.f.d. Bayramov V. A.